

Stari slavonski rječnici

Balanže, Luka

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:029415>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-28**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Jednopredmetni preddiplomski studij hrvatskoga jezika i književnosti

Luka Balanže
STARI SLAVONSKI RJEČNICI
Završni rad

Mentorica: doc. dr. sc. Silvija Ćurak

Osijek, 2023.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za hrvatski jezik i književnost

Jednopedmetni preddiplomski studij hrvatskog jezika i književnosti

Luka Balanže

STARI SLAVONSKI RJEČNICI

Završni rad

Mentorica: doc. dr. sc. Silvija Ćurak

Znanstveno područje: humanističke znanosti, polje: filologija, grana: kroatistika

Osijek, 2023.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napisao/napisala te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s navođenjem izvora odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan/suglasna da Filozofski fakultet u Osijeku trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta u Osijeku, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 18. 9. 2023.

Luka Balanec, 0149226705

Ime i prezime studenta, JMBAG

SADRŽAJ

SAŽETAK.....	5
1. UVOD.....	6
2. MATIJA JAKOBOVIĆ.....	7
2.1. PRVI SLAVONSKI RJEČNIK.....	8
3. MATIJA PETAR KATANČIĆ.....	12
3.1. PRAVOSLOVNIK.....	13
3.2. ETYMOLOGICON ILLYICUM.....	16
3.3. INDEKS LATINO-ILLYRICUS.....	18
4. ZAKLJUČAK.....	19
LITERATURA.....	20

SAŽETAK

U ovom završnom radu proučavat će se rječnici Matije Jakobovića i Matije Petra Katančića. Rječnici koji će se proučavati su *Dikcionar* Matije Jakobovića te *Pravoslovník* i *Latino-Illyricus* Matije Petra Katančića. Matija Jakobović rođen je u 17. stoljeću, a imao je barem 25 do 30 godina kada je pisao *Dikcionar* kojim se pokazuje kako se i na samom početku 18. stoljeća osjeća potreba za priručne školske rječnike te da nisu dovoljne samo religiozno – poučne teme. O autoru rječnika fra Matiji Jakoboviću nema baš puno informacija, čak ni samostani u kojima je živio i umro ne raspolažu ni sa kakvim podacima o njemu. Matija Petar Katančić je velika književna i jezična osoba kada je riječ o hrvatskoj književnosti, iza sebe je ostavio veliki značaj u leksikografskom polju. U radu će se opisati njegova dva već navedena rječnika koji su nažao ostali nedovršeni. Sami rječnici su bogati primjerima iz narodnog jezika te se uz to donose i pjesme, narodna frazeologija i razgovori kako bi se olakšalo učenje hrvatskog jezika. Katančić je ostavio neizmjerljiv značaj na hrvatsku književnost svojim opusom.

Ključne riječi: Matija Petar Katančić, Matija Jakobović, *Pravoslovník*, *Index Latino-Illyricus*, *Dikcionar*

1. UVOD

Ovaj rad će se baviti leksikografskim djelovanjem Matije Petra Katančića te leksikografskim djelovanjima Matije Jakobovića. Matija Petar Katančić bio je hrvatski pjesnik, književni teoretičar, estetičar, leksikograf, arheolog, povjesničar, kartograf, geograf, prevoditelj i numizmatičar. Ostavio je izniman značaj hrvatskoj književnoj povijesti. Katančić u svome opusu ostavlja dva nedovršena rukopisna rječnika, *Pravoslovník* i *Index Latino-Illyricus*. Također, uz navedena dva nedovršena rječnika, govoriti će se još o dvojbama koje muče leksikografe, a riječ je o odvojenosti *Pravoslovnika* i *Etymologicon Illyricuma*. Što se tiče Matije Jakobovića, o njemu postoji vrlo mali broj informacija. Kada je napisao *Dikcionar* imao je barem 25 do 30 godina, a rječnik je napisao prije nego što ne ušao u franjevački red. Samo pismo *Dikcionara* otkriva zrelog čovjeka, napisao ga je kao mlad svećenik. Svojim *Dikcionarom* dokazuje da je i na samom početku 18. stoljeća postojala potreba za priručne školske rječnike. *Dikcionar* se ističe kao jedino filološko djelo u slavonskoj književnosti u prvoj polovici 18. stoljeća. Analizirati će se građa navedenih rječnika te će biti izloženo i nekoliko primjera iz samih rječnika. Matija Petar Katančić i Matija Jakobović su ostavili iza sebe veliki značaj i blago hrvatskoj književnoj povijesti.

2. MATIJA JAKOBOVIĆ

Zbog vrlo malog broja informacija kojima se raspolaže, može se samo pretpostaviti mjesto rođenja fra Matije Jakobovića, a to mjesto bilo bi Sehovski Dol (danas Soski Dol). Ovaj zaključak utemeljen je na činjenici da je to mjesto u blizini Požege gdje su franjevci imali svoju školu, pa je Matija Jakobović već kao dijete mogao bez poteškoća pohađati školu. Jakobović je rođen u 17. stoljeću, a imao je barem 25 do 30 godina kada je pisao *Dikcionar*.

Na temelju njegova potpisa u navedenom djelu, gdje se potpisao tako što je izostavio „fra“, što simbolizira njegovu pripadnost franjevačkom redu, može se zaključiti da je Jakobović napisao svoj rječnik prije nego što je ušao u franjevački red. Pismo *Dikcionara* otkriva zrelog čovjeka, napisao ga je kao mlad svećenik. To se može zaključiti iz činjenice što je umro u Velikoj 7. travnja 1753. godine, točnije 43 godine nakon što je sastavio svoj hrvatsko – latinski *Dikcionar*. *Dikcionarom* Jakobović dokazuje kako se i na samom početku 18. stoljeća osjeća potreba za priručne školske rječnike te da nisu dovoljne samo religiozno – poučne teme o kojima se tada samo i pisalo. Rječnik fra Matije Jakobovića *Dikcionar* ističe se kao jedino filološko djelo u slavonskoj književnosti u prvoj polovici 18. stoljeća.

Po njegovim radovima vidi se kako Jakobović nije bio izraziti jezični stručnjak, no ipak je bez obzira na to osjetio razliku između dva hrvatska narječja te se potrudio pronaći način kako da ujedini naš narod i pomogne razvoju samoga jezika. O njegovom književnom opusu može se samo uzalud tražiti neke informacije koje bi to otkrile jer fra Matija Jakobović svoja djela nije objavio tiskom. Izrazito malo podataka ima o njemu, ali unatoč tome on je bio bitna ličnost 18. stoljeća kojemu je pružio nešto za što je drugima trebalo oko 50 godina više. Žalosno je što se o takvim ljudima kao što je on može samo nagađati, samo nekim teorijama može se stvoriti slika u glavi o takvim ljudima i nadati se da je ta slika točna.

2.1. PRVI SLAVONSKI RJEČNIK

Prije nego što se počne pisati o rječniku fra Matije Jakobovića, potrebno je spomenuti rječnik Jurja Habelića iz 1670. godine. Razlog spominjanja Habelićevog rječnika je taj što su ova dva navedena rječnika jako slična, koncepcijom i izborom građe jako se podudaraju.

Juraj Habelić bio je središnja kajkavska figura 17. stoljeća, tijekom tog razdoblja napisao je i svoje djelo *Dikcionar ili reči slovenske z vašega vkup zebrane* (1670.). On je pokušao nametnuti kajkavsko narječje kao standardno narječje toga doba, vodio se idejom kako je njegovu narodu potrebno jedinstvo u jeziku kako bi se mogli nastaviti lakše razvijati i stvarati povijest te kako bi se lakše mogli i razumjeti i školovati.

Ilustrativan je primjer za to situacija u kajkavskoj Hrvatskoj ili, možda još bolje, djelovanje Jurja Habelića kao središnje kajkavske figure u 17. stoljeću. Svojim tekstovima, a osobito rječnikom *Dikcionar ili reči slovenske z vekšega vkup zebrane* (1670.) Habelić se priklanja isusovačkoj tezi da je najbolje kad se za osnovicu književnog jezika odabere jedno narječje. On se odlučuje za kajkavsko, želeći da ono preuzme funkciju književnoga jezika horvatskog (= čakavski) i kranjskog (= slovenski; Habelićev izraz slovenski je ekavski oblik slovinski). (Moguš 1991: 38)

Ideja nije nikako bila loša, pogotovo za to doba, no ipak to nije bilo realno izvedivo. Uz kajkavski krug djelovali su i drugi krugovi, a u prilog ne ide niti posezanje za riječima izvan kajkavskog narječja prilikom pisanja određenih djela, tu se već mogla uočiti nepraktičnost kajkavskog narječja. Moglo bi se reći da je i sam Habelić priznao poraz tako što i on sam u svojim djelima koristi višedijalektnu osnovu.

Nakon kratkog uvoda potrebno je vratiti se na rječnik fra Matije Jakobovića. Opis samog izgleda toga rječnika donosi Marko Kosor u svome djelu *Najstariji slavonski dikcionar* (1957.):

Rječnik je pisan crnilom i dosta jednoličnim rukopisom. Sastoji se od vrlo dobra papira, veličine 16.3x10.7 cm. Riječi se ređaju u jednom stupcu na svakoj strani, koje pisac nije numerirao. Čitavo je djelo tvrdo uvezano i obloženo drvenim koricama, koje su bile oblijepljene papirom ispisanim bosančicom slavonskog tipa. Taj se papir uglavnom poderao. Dobro se sačuvao samo ulomak nekog pisma na drugoj strani prvih korica. Većim dijelom istrgana je i koža, kojom je bio obložen hrbat Dikcionara. Na gornjoj polovini hrpta netko je kroz posljednjih sto godina prilijepio papir i na njemu napisao Ričnik hrvatsko – latinski. (Kosor 1957: 5)

U predgovoru sam autor ostavlja jako bitne informacije, saznaje se točna godina kada je nastao rječnik (1710.) te se saznaje da ga je autor fra Matija Jakobović pisao malo više od tri mjeseca. Rječnik je posvećen „diaku“ fra Luki, o kojemu se ne saznaju apsolutno nikakve informacije te

se samo može nagađati tko je taj čovjek bio i zašto je baš njemu fra Matija Jakobović namijenio rječnik. Koja je njegova uloga u svemu tome vrlo vjerojatno se nikada neće saznati, ostaju samo puka nagađanja.

Rječnik sadrži 452 stranice, iznad teksta nisu zabilježena slova koja se obrađuju te to nije najpraktičnije rješenje. *Dikcionar* fra Matije Jakobovića je tipičan klasični rječnik. Kao posljedica njegove odluke o ne tiskanju toga rječnika normalno da dolazi i do nekih formalnih nedostataka. Jedan od tih nedostataka može se reći i da je slovo *a* koje broji svega 35 riječi, izrazito je oskudno napravljeno. Druga slova broje puno više stranica nego slovo *a* koje je zaista oskudno. Autor na više mjesta radi grešku tako što unosi određene riječi tamo gdje im nije mjesto, kao primjer za takvu grešku između riječi *ziman* i *zinuti* umetnuta je riječ kojoj tu nikako nije mjesto, a to je riječ *groznica*. Takvih sličnih slučajeva ima u cijelom rječniku i to u dosta velikom broju. Iz svega navedenog jasno se može vidjeti kako rječnik fra Matije Jakobovića nije dovršeno i nije priređeno djelo za tisak. Kao najveći formalni nedostatak uzima se rječnička građa koja nije sređena i poredana po abecednom redu.

Rječnik sadrži oko 8000 riječi, na svakoj strani *Dikcionara* nalazi se poprečno od 16 do 20 riječi. Veliki broj tih riječi Jakobović je preuzeo od Habelića, no ima priličan broj riječi koje nema niti Habelić. Otežano snalaženje u tom rječniku moglo bi se javiti zahvaljujući nedosljednosti abecednog slijeda, određena slova uopće nisu obrađena, a to su: *ć, đ, dž, e, f, nj*. Kao što je već ranije navedeno, Jakobović je pišući svoj rječnik preuzeo iz kajkavskog narječja riječi i oblike, a iz kajkavskog preuzima i grafeme za pojedine foneme. Jakobović koristi sljedeći grafijski sustav:

FONEM	GRAFEM	
/c/	cz, ç	czaricza, czukor, czirkua, czuczek, bukviça, barberiça
/č/	cs, ch	csaranye, csasztnik, csemer, luch
/ć/	ch	domachi
/ĝ/	gy	hangyar
/ġ/	gy, dy	rogyak, ladya
/j/	j, y	jablan, jabuka, dayem
/l/	ly	lyublyen, lyubaunicza
/ń/	ny	banya
/r/	ar, er, ir	bardo, merkua, czirkua
/s/	ʃz, z	ʃzakramenat, ʃzuitnyak, zkula
/š/	s	sala, sator, sibirica
/ž/	s, x	slicza, xivincheta

Slika 1. Grafijski sustav (Farkaš 2001:103)

U navedenom rječniku se javljaju i neke novosti, autor slovo *e* bilježi s izostavnikom (‘) i u hrvatskom i u latinskom tekstu. Nažalost, ni u tome nije bio u potpunosti dosljedan, te se u nastavku teksta može primijetiti kako osim spomenutog izostavnika koristi znakove $\tilde{}$, $\hat{}$. Prvi znak mu služi za označavanje skraćenica, dok mu drugi znak služi za označavanje dužina samoglasnika. No, uz to dužina se još označuje i sa udvojenim samoglasnikom.

Jedna od mana ovoga rječnika je hrvatski dio *Dikcionara* koji je daleko oskudniji riječima od latinskog dijela, na jednu hrvatsku riječ dolaze po dvije latinske, a ne tako rijetko i više od dvije. Izrečeno se posebno odnosi na pridjeve. Hrvatski dio rječnika fra Matija Jakobović je napisao pravopisom kojim su se služili kajkavski pisci njegova doba. On u način njihova pisanja unosi pravopisne osobine dalmatinskih i bosanskih pisaca.

Abeceda fra Matije Jakobovića ima znakove: a, b, cz – ç = c, ch – ch = č i ć, d, dy – g – gy = dž, e, f, g, h, i – y = i, j – y = j, k, l, ly – gl = lj, m, n, ny – ni = nj, o, p, r, ar – cr – ir = r, ʃz – z = s, s – ʃs = š, t – th = t, u = u, i, v, z, s – ʃ – ʃh – x = ž. Jakobovićev rječnik važan je dokument jer je u njemu sačuvana bosančica slavonskog tipa, ta spomenuta bosančica je čak i zanimljivija od latinice, jer je vrlo lijepo i izrazito čitljivo napisana.

Iz svega navedenoga može se zaključiti kako fra Matija Jakobović nije ulazio dublje u pravopisne probleme te nikako nije išao za tim da se određeni problemi riješe dosljedno i

radikalno. Najveći utjecaj na Jakobovića imali su kajkavski pisci, osobito što se tiče grafije, iako je cijelo vrijeme bio uporan u tome da ostane samostalan i originalan, što mu ipak nije pošlo za rukom. Jedan od razloga njegova neuspjeha leži u tome što je bio izrazito ovisan o rječniku napisanom 1670. godine autora Jurja Habelića. Preuzimajući riječi iz toga rječnika Jakobović gubi svoje „ja“ i nesvjesno je preuzimao uz te riječi i znakove za pojedine glasove koje je koristio Juraj Habelić. Jakoboviću etimologija prevladava u onim suglasničkim skupinama, koje su nastale dodavanjem prijedloga, jednako je nedosljedan i kod pisanja pojedinih glasovnih skupina.

Što se tiče Jakobovićevog pravopisa, za njega vrijedi pravilo koje je uglavnom vrijedilo i za sve naše starije pisce, a to pravilo je: etimološki i fonetski oblici javljaju se prema jezičnom osjećanju pisaca u trenutku kad je pisao, a ne prema nekom stalnom i određenom pravilu. Uzevši sve u obzir, moglo bi se doći do zaključka kako je fra Matija Jakobović prilikom pisanja svoga rječnika imao na umu da rječnik Jurja Habelića učini štokavskim rječnikom za potrebe svoga prijatelja kojemu je i posvetio ovaj rječnik, a to je bio klerik fra Luka. Unatoč svim tim manama, potrebno je razumjeti jednu stvar, a to je da je fra Matija Jakobović sve pisao rukom. S obzirom na činjenicu da je pisao rukom, razumljivo i normalno je da će se usred nečega prisjetiti riječi koje se kad je bio na tom slovu nije mogao sjetiti.

Unatoč svim navedenim pogreškama, to je i dalje jedno od najbitnijih djela 18. stoljeća. Jedino je velika šteta što nije tiskano niti jedno od njegovih djela, ali mora se i na to gledati pozitivno, usprokos svemu tome i dalje postoje saznanja o tome te se može proučavati njegov rječnik i pokušaj sređivanja problema jezika u 18. stoljeću.

3. MATIJA PETAR KATANČIĆ

Matija Petar Katančić rođen je u Valpovu 12. kolovoza 1750. godine. Svoje djetinjstvo provodi u Slavoniji gdje započinje školovanje pod vodstvom Andrije Simića i Ivana Pavlovića. Svoje obrazovanje nastavlja pohađanjem gimnazije u Pečuhu, a svoje obrazovanje obogaćuje i gramatičkim znanjem koje je stekao u Budimu (1767.) i Baji (1768.). Nakon završetka gramatike, odlazi u Segedin (1769.) učiti poeziju i retoriku, a nakon toga u Budimu (1771.) uči filozofiju, a 1772. godine završava franjevački novicijat. Odmah je iste godine primljen u franjevački red u kojemu ga je zaredio provincijali Ivan Velikanović te ga upućuje na visoko bogoslovno učilište u Osijeku. U Osijeku Katančić studira filozofiju i teologiju, a pretpostavlja se kako je upravo tamo Katančić započeo pisati prve hrvatske stihove uz podršku njegova profesora Josipa Paviševića koji ga je ohrabrivao u prvim pjesničkim koracima. Katančić je zaređen za svećenika 1775. godine u Đakovu od strane biskupa Matije Krtice tijekom stjecanja učilišnog znanja. Nakon studija u Osijeku, Katančić odlazi na Sveučilište u Peštu na kojemu je doktorirao književnost i filozofiju. Nakon povratka u Osijek 1779. godine počinje raditi kao gimnazijski profesor. Nedugo zatim, svoje djelovanje prenosi u Zagreb, a iz Zagreba pak odlazi u Peštu kao sveučilišni profesor. Pred kraj svojega života Katančić je proglašen duševno bolesnim čovjekom te radno nesposobnim. Umro je 23. svibnja 1825. godine, a pokopan je u kripti Franjevačkog samostana sv. Stjepana Prvomučenika u Budimu.

Njegovo književno djelovanje smješta se u sam kraj 18. te početak 19. stoljeća. Njegov opus uglavnom je na latinskom jeziku, no pisao je i na hrvatskom te malo na mađarskom jeziku. Obilje njegova znanja preneseno je u njegova djela, ali je nažalost veliki broj tih znamenitih djela ostao u rukopisu. Osim što je poznat kao prvi prevoditelj cijelog Svetog pisma, Katančić je prepoznatljiv i po svojoj pjesničkoj zbirci *Jesenski plodovi* (*Fructus auctumnales*) koja je napisana 1791. godine. Zbirka sadrži 55 pjesama, 37 latinskih i 18 hrvatskih. Ispred nekih pjesama pisao je svoje književne i jezične opaske, tako nam je značajna *Kratka napomena o prozodiji ilirskoga jezika* (*Brevis in prosodiam Illyricae linguae animadversio*) u kojoj objašnjava način oblikovanja hrvatskih stihova u usporedbi sa stranim stihovima, to je ujedno i prva rasprava hrvatske versologije. (*Hrvatska enciklopedija*; Katančić, Matija Petar). Ne smijemo izostaviti Katančićev leksikografski rad koji je, nažalost, ostao u rukopisu, a radi se o dvama iznimno važnim rječnicima, hrvatsko-latinskom rječniku *Pravoslavniku* te latinsko-hrvatski rječnik *Index Latino-Illyricus*.

3.1. PRAVOSLOVNIK

„Rječnik Pravoslovnik koji je nastajao u Budimu između 1815. i 1824. godine je hrvatsko-latinski rječnik u dva sveska. Prvi zabilježeni datum u rječniku je 9. ožujka 1815. godine, a zadnji zabilježeni datum u rječniku je 8. travnja 1824. godine kod natuknice – SUZ na 1467. stranici rukopisa.“ (Despot 2005:53). Pisan je u dva stupca, a kako navodi Loretana Despot: “na praznim rubovima s gornje su strane označena velika abecedna slova koja omogućavaju lakše traženje riječi.“ (Despot 2005:53). Od osnovnih značajki treba napomenuti kako je rječnik pisan sitnim Katančićevim rukopisom te kako navodi Despot obuhvaća oko 53 000 riječi.

Rječnik je pisan u dva dijela, odnosno kako smo već naveli, u dva sveska. Prvi dio obuhvaća slova od A do O te sadrži 818 stranica, a drugi dio obuhvaća slova od P do S te počinje od 818. stranice i završava s 1473. stranicom. Opseg samog rječnika raste kako se primiče kraju.

Glavna namjena rječnika zapravo je bila tumačiti značenje riječi i dokučiti njezino podrijetlo, ali pri tome Katančić nije ulazio u prošlost jezika već je tražio srodnosti s bliskim značenjima tadašnjih jezika. Pisan je štokavskom ikavicom, odnosno bosanskim štokavsko-ikavskim govorom koji je u ondašnje vrijeme bio jezik slavonske književnosti. (Marijanović 1995/1996: 252). Osim što je težio štokavskoj ikavici, iz čega se jasno može vidjeti njegova povezanost sa rodnim krajem i njegovim nastojanjima pri standardizaciji hrvatskog književnog jezika, u rječniku je prisutna svakodnevna frazeologija, ali i dobro primijenjena razlikovnost narječja. Despot još govori kako je u rječniku prisutan slavonsko-podravski dijalekt;

„npr. pod natuknicom pleŕti bilježi: “Cica maca gdi ŕi bila? U vodenici, ŕhtio si csinila? Miŕhe lovila. Petar plete Petru prachu; ne pleti Petre Petru prachu, nego pleti, Petre, Petru plot.” (Despot 2005: 54)

Nadalje, uz objašnjena riječi bilježi cijele pitalice i zagonetke:

am... „ Am ti kupim, am ne kupim, ame se nemoŕh o ŕititi!”

am... “Am ti kupim, am ne kupim, am se nemoŕh oŕititi!”

berzni... “ŕrna, berzna, priskocsila terna..!” (Despot 2005:54)

Katančić je zapisivao i čitave pjesme:

roŕulyan... “Kiŕha pada roŕulya,

*Na divojki košhulya,
A na momku zelen bor,
O divojko, pomoz' Bog!
Padaj, padaj kišhico!
Majka ti je rekla,
i pogacsu špekla,
Za gorom, za vodom,
Za zelenom jagodom... (Despot 2005: 54)*

Nerijetko je uzimao riječi i iz govornog jezika jer je smatrao kako se riječi u narodu posuđuju po uhu i čuvenju, a ne po pismu i književnome obliku: “berichet=tur. berekjet, berechet; cicvara=tur. csicsek, flos, ajran, serumlactis; cikla= hung. tzecla” (Farkaš 2012: 99-114).

Zapisuje i dječje pjesme i igre:

*elem... “Elem, belem brbaticu, došt tebi oroštichu,
šumbul bula udovica, eni, deni, šencxek!”*

*gopa... Pomoz' Bog, gopo i gopina majko;
poslao našnašh vojvoda
i vojvodin jašencxija,
Da nam date lipe jašle,
i u jašu kundur vina,
i narandcxu s-medovima i ogledalo... “*

*smocsiti... “Igralabi, igrala,
Dabi kruha imala,
Dabi šira šmocsila,
Jošhbi višhje škocsila.” (Despot 2005: 54-55)*

Pri tumačenju porijekla i polazišta pojedinih riječi, pripisivao je i njihov pripadni jezik i narječja; kajkavsko, istarsko-primorsko, čakavsko, dubrovačko, bosansko, bunjevačko, kranjsko. (Marijanović 1995/1996: 252). Također, prilikom određivanja pojedinih riječi, razlikovao je posuđenice od hrvatskih riječi koliko bez obzira koliko su one bile ustaljene u hrvatske krajeve, pogotovo kada je riječ o turskim ili mađarskim riječima koje su bile izuzetno zastupljene u slavonskom govornom području iz poznatih povijesno-geografskih okolnosti. Nadalje, pri određivanju porijekla riječi Katančić je „uzroke pojedinim jezičnim pojavama pokušao tražiti u izvanjskoj usporedbi, na razini pučke etimologije, a ne traženjem korijena ili semantičke jezgre riječi.“ (Despot 2005:56).

Nekoliko primjera kako je Katančić zabilježio riječi u natuknicama svojega rječnika:

ator... nechumu ator kvariti – nolo eius genio afficere;

drinyina... usus, idemo u drinyke, corna collectum imu;

durma... usus svedruma dosadjuje, assidue molestat;

dus.. usus datimu dus, dare istum; (Despot 2005: 57)

Osim leksičkog tumačenja, kako navodi Marijanović, zamijećena su i politička načela koja je Katančić uvrstio u natuknicama riječi i na marginama iz kojih se može vidjeti njegovo stajalište uz etimološke struje. Osim jezikoslovaca, Katančić spominje i književnike te im tako daje kritiku pravopisu, grafičkom čitanju i onim jezikoslovcima koji nisu obilježavali naglaske u kosim padežima. (Marijanović 1995/1996: 253). Najviše je citata iz djela Reljkovića, Kanižlića, Kašića i drugih njegovih suvremenika, a Despot navodi kako se služio djelima trideset i petorice pisaca, od kojih su neki i pripadnici starijih razdoblja, poput Gundulića, Nalješkovića, Bunića i dr. Osim književnika, Katančić je građu pronalazio i kod svojih leksikografskih prethodnika. Koristeći kritike Katančić je donosio svoje osnove težnje i stavove oko različitih jezičnih i leksičkih pitanja i prepirki koje su mučile tadašnje jezikoslovce u procesu jezične standardizacije. Svoja jezična rješenja namjeravao je unijeti u gramatiku hrvatskog jezika koju je počeo pisati početkom 1815. godine i kao takvu je dodati svojem rječniku, ali ga je u tome naumu i konačnom cilju da objavi gramatiku uz rječnik, vrlo vjerojatno spriječila smrt.

3.2. ETYMOLOGICON ILLYRICUM

Etymologicon Illyricum je rječnik koji je isto nastao u Budimu, a pisan je pet godina, od 1818. do 1823. godine. Riječ je o latinsko-hrvatskom rječniku u jednom svesku. Kako iznosi Marijanović:

„Nadalje, Čevapović točno zapisuje potpun naslov Katančićeva *Etymologica Illyrica*: *U njemu se donose riječi kako domaće tako i strane, porabom prihvaćene, sa svojim etimološkim tumačenjima, potvrđene svjedočanstvom odličnih pisaca našeg naroda, s točnim podacima o duljini slogova...* Proučavatelji su se, nažalost, na tom mjestu istraživački zaustavili, ili su završni dio naslova ispuštali iz citata kao neprispodobiv *Pravoslavniku*. A dalje je u cjelovitom naslovu slijedilo da tako protumačene riječi obuhvaćaju *nekoje gramatičke opaske, a na kraju i Index Latino-Illyricus, postojanim i upornim trudom izrađen te primaknut koncu na slovu S.*“ (Marijanović 1995:109.).

Čevapović naziva ovaj rječnik iliričkim etimološkim slovníkom koji je izrađen prema zakonima filologije na bosanskom narječju. Naime, tako i sam Katančić upisuje u naslov prijevoda *Svetog pisma* pa se tako može zaključiti kako rječnik nije pisan isključivo za slavonsku književnu publiku nego se radi o općenitom rječniku hrvatskog jezika kojim se mogu služiti svi oni učeni ljudi koji su željni proučavanja hrvatskog jezika.

Postoji teorija među leksikografima koja govori kako su *Etymologicon Illyricum* i *Pravoslavnik* zapravo jednaki rječnici, no Marijanović tu teoriju ne prihvaća;

„*Pravoslavnik*, koji Grgur Čevapović među Katančićevim djelima nigdje ne spominje, nije *Etymologicon Illyricum*. *Pravoslavnik* je hrvatsko-latinski Katančićev rječnik u dva sveska (A-O, 1815.-1819.; P-S 1819.-1824.), a *Etymologicon Illyricum*, koji smo uspjeli pronaći, je latinsko-hrvatski rječnik u jednom svesku (A-S, 1818.-1823.)“ (Marijanović 1995/1996: 252)

S druge strane, naravno postoje leksikografi koji odvojenost tih dvaju rječnika ne prihvaćaju pa tako Loretana Despot piše kako je Katančić napisao dva rječnika, oba nedovršena, *Indeks Latino-Illyricus* i *Pravoslavnik*: „U Sveučilišnoj sam knjižnici pronašla rukopis hrvatskog-latinskog rječnika *Pravoslavnika*, no on je u knjižničnom katalogu zabilježen pod imenom *Etymologicon illyricum* (sihn. H. 13, Catal.) iako na prvoj stranici rukopisa stoji naziv *Pravoslavnik*.“ (Despot 2005: 52)

Preko ovih leksikografskih tumačenja rječnika, svakako se može zaključiti kako se radi o jednom rječniku koji je naslovljen drugačije u katalogu, ali građom su jednaki pa se može reći kako je *Etymologicon Illyricum* Katančićev nedovršeni rječnik koji se nalazi u rukopisu te se ovaj rječnik naziva još i *Pravoslavnik*. Do polemika je moguće došlo jer rječnik nije objavljen

za Katančićeva života, dugo su stajali u rukopisu i nisu bili dostupni široj javnosti, a poznato je da je Katančić svoje jezične naume pisao iz svog vlastitog zadovoljstva te mu je to bio jedini dodir sa svijetom, pa je moguće uzeti u obzir i kako se radi o njegovoj ne toliko strogoj formalnosti.

Rječnik je nedovršen, stao je na slovu *s*. Pravi razlog nedovršenosti rječnika se ne može znati, moguće je samo pretpostavljati da ga je spriječila bolest i smrt, no ne može se sa sigurnošću to tvrditi. Postoji mišljenje Hamma, kako piše Marijanović, da je to zapravo završen rječnik jer je zaustavljen na imenici *svemoguć*, a preko te riječi Katančić dalje nije htio zbog svoje duboke religiozne povezanosti i štovanja Boga.

3.3. INDEKS LATINO-ILLYRICUS

„Naposljetku, na novom listu s novom početnom paginacijom (str. 1-676) slijedi Katančićev *Indeks Latino-Illyricus (Della Bella ima: Index Latino italicus!)*, pisan dvostupačno, od A do S...“ (Marijanović 1995: 110). Rječnik je pisan od 1820. do 1823. godine, a procjenjuje se kako sadrži oko 23 700 natuknica.

Kako bi istaknula značaj i blago kojega je Katančić ostavio iza sebe za hrvatsku leksikografiju, Despot iznosi formu *Indeks Latino-Illyricusa*:

Prvi dio sveska K VI 4 sadrži sljedeća poglavlja:

- I. *Caput I. Observationes gvaedam Grammaticae (str. 1-32), pisano od 1818. do 1819. godine*
- II. *Prolusiones in literaturam medii aevi (1.-48.)...*
- III. *Caput II. Literatura Cyrilla (1.-32.)*
- IV. *Caput III. Literatura Glagolitica, (33.48.)*
- V. *Lectori Philologo Salutem (49.-52.)*
- VI. *Indeks Latino- Illyricus (1.-676.)*

(Despot 2005:66)

Peto poglavlje sadrži raspravu *Ljuboslovnom štioću P[ozdrav]*, to je zapravo Katančićeva proslavna rasprava o hrvatskoj leksikografiji i leksikografima u kojoj se on predstavlja kao leksikolog, te kako kaže Despot: „kao stručni leksikografski kritičar prikazujući Mikaljin, Della Bellin rječnički rad, potom leksikografsku djelatnost Matije Antuna Reljkovića, Marijana Lanosovića, Joakima Stullija...“ (Despot 2005: 63).

Katančićevi rječnici ostaju nedovršeni, nažalost, ne zna se što ga je spriječilo da svoje leksikografske radove dovrši, no iz ranije spomenute biografije možemo pretpostaviti da ga je u tome spriječila bolest ili smrt ili kako je također navedeno da je Katančiću jezik bio poveznica sa svijetom pa je bio u tolikoj mjeri intiman da je iz osobnih razloga nedovršen, pravi razlog za sada ne znamo;

Od kuda nezavršenost Katančićevih rječnika? ...

Katančić je znao da mu ih sveučilišne vlasti neće tiskati dok je živ i zato ih je pisao samo za sebe i o sebi i tu je bio toliko neposredan, intimno svoj, kao ni jedan leksikograd njegova vremena (Hamm). Jedino tako, pisanjem, ostvario je stalan kontakt sa životom, zemljom i ljudima. (Marijanović 1995: 111)

4. ZAKLJUČAK

Detaljnou analizom i proučavanjem rječnika fra Matije Jakobovića *Dikcionar* nastalim 1710. godine, koji je ujedno i prvi slavonski rječnik te zbog toga zasigurno još dobiva na važnosti, dobiva se dojam kako je Matija Jakobović bio blizu pronalaska rješenja za standardno narječje u Hrvatskoj. Bio je na dobrom tragu, ali svejedno nije ni bilo za očekivati da napravi rječnik bez mana. S obzirom da je pisao rukom, ne bi trebalo ni čuditi što je bilo pogrešaka. Fra Matija Jakobović je zasigurno jedan od bitnijih ljudi što se tiče Hrvatske, iako se malo toga nažalost o njemu zna, te se o njemu mora više nagađati i pretpostavljati, ali ono što je sigurno je to da je riječ o jednoj velikoj i izrazito važnoj osobi. Matija Petar Katančić je prenosio svoje znanje te u je u svoj opus uvrstio dva rječnika *Pravoslavnik* i *Index Latino-Illyricus*. Osim popisa riječi, u svoje rječnike je uvrstio i narodnu terminologiju te tako približio narodnost drugim ljudima. Katančiću se pridonosi mjesto od iznimne važnosti kada je riječ o hrvatskoj leksikografiji, etimologiji te o samom procesu hrvatske jezične standardizacije i povijesti hrvatske književnosti.

LITERATURA

Bezina, Petar, 1993., *Rukopisna baština franjevacca Provincije presvetoga Otkupitelja*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Despot, Loretana, *Jezik hrvatskog biblijskog prvotiska*, Osijek, 2006.

Despot, Loretana, *Jezik slavonskih franjevacca do preporoda*, Osijek, 2005.

Despot, Loretana, *Hrvatsko-latinski rječnik Matije Jakobovića iz 1710. godine* (<https://hrcak.srce.hr/173191>)

Farkaš, Loretana, *Stari slavonski rukopisni rječnici* (<https://hrcak.srce.hr/98052>)

Jakobović, Matija, 1710. *Dikcionar*, rukopis (autobiograf) Franjevačkog samostana Visovac.

Kosor, Marko, *Najstariji slavonski dikcionar*, DiZbi.HAZU (<https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=i&id=171837>)

Marijanović, Stanislav, 1995. *Matija Petar Katančić, leksikograf, o hrvatskoj leksikografiji i leksikografima*, Dani hvarskog kazališta 22,1995., 103-120

Marijanović, Stanislav, *MATIJA PETAR KATANČIĆ, hrvatski leksikograf i paleograf*, Croatica. -26 (1995/1996) Pedagoški fakultet, Osijek, 249-268

Moguš, Milan, *Povijest hrvatskoga književnoga jezika* (3. prošireno hrvatsko izdanje), Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2009.

Moguš, Milan, 1991., *Povijesni pregled hrvatskoga književnog jezika, u knjizi Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika: Nacrti za gramatiku*, Globus,Zagreb..